

Gülsümxanım Hasilova

Folklorun bədii yaradıcılığa güclü təsiri sənətin forma və məzmununda tamamlanmaqla ümumi sənətkarlıq məsələsinə çevrilmişdir. Yazılı ədəbiyyat üçün başlıca bədii qaynaq, mənbə rolunu oynayan folklor sənətkarların yaradıcılığında əsaslı yer tutmuşdur. Mil-lətini sevən, yaradıcılığı 40 il-dən artıq dövrü əhatə edən Əlabbas adət-ənənələrimizi əsərlərində canlandırıb, olduğu kimi oxuculara təqdim edir.

Əlabbas müasir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə iri həcmli əsərlərin - romanların müəllifi kimi daxil olmuşdur. Onun "Qiyamçı", "Qaraqovaq çölləri" və s. əsərləri milli nəsrimizin zəngin nümunələrindən olmaqla, sosial və siyasi həyatın gerçəkliklərinə bağlıdır. Xalq bədii təfəkkür və düşüncəsi ədibin romanlarının əsasını təşkil edir. Yazıçının romanlarında xalq sənətinə istinad müvafiq yazıçı-folklor münasibətlərinin mahiyyətinə bağlıdır.

Yazıçının romanlarında folklor janrlarından istifadə, başlıca olaraq, müəllif fikrinin xalq dili-sözü ilə qüvvətləndirilməsindən, həm də konkret bədii-poetik obraz yaratmaq düşüncəsindən qaynaqlanır. Əlabbasın konkret etnos, tayfa, zamanla səsleşən romanlarına baxsaq, xalq mərasimlərinin yazılı ədəbiyyatdakı fikir, qayə, eləcə də bədii-poetik funksionallığını daha təfəsilatı ilə görmək mümkündür.

Yazıçının "Qiyamçı" romanı qəlbində yurd sevgisi yaşadanların barışmaz və üsyankar həyat yolundan bəhs edir. Əsərin qəhrəmanı Təbriz dədə-baba ocağının çırağını sönməyə qoy-mur. Romanda qəhrəmanların mühitinin təsviri, tanidilməsi istiqamətində verdiyi etnoqrafik məlumatlar onun əsərlərindəki tarixlik və coğrafi-liyin elmi şəkildə qorunmasına bağlıdır. Bu əsərdə yazıçı

Naxçıvanın ümumi arxitekturasının görüntüsünü yaradır. Naxçıvanın məişəti, etnoqrafiyası, mentaliteti "Qiyamçı" romanında başlıca müşahidə obyektı kimi seçilir.

Yazıçının əsərləri içərisində "Qiyamçı" romanı folklorun ayrı-ayrı janrlarından geniş istifadə olunması baxımından xüsusi yer tutur. Müxtəlif bölgələrə görə fərqlənən, xalq məişətində geniş yayılan toy və yas adətlərinə də romanda rast gəlinir. Hadisələrin geniş təfəsilatı ilə verilməsi yazıçıya bu mərasimin bütün incəlikləri ilə təsvir-nə şərait yaratmışdır.

Sözün səhri, onun magik gücünə inam əsərdə həm də övliya məkanı, müqəddəs kultlarla əlaqələnilir. Övliya, ocaqlarla bağlı inanclar Əlabbasın romanlarında bəzən bütöv təfəsilatda məlumata çevrilməklə geniş tematik zənginliklə müşahidə olunur. Bu baxımdan yazıçının "Qiyamçı" romanında belə təqdimat var: "Kəndin ən məşhur açıqısı Umleyla arvadın körpəlikdən qızılcaqan dili tutulmuş, ər yaşı çoxdan keçən qızını həmişəki kimi yenə at belinə mindirmişdilər. Əksər yaşlı qadınlar kimi çoxdanın mövhumatçısı idi. Getdiyi pirin qızına dil verəcəyinə, görünür, hələ də ümidini itirməmişdi. Yəhərdə sakitcə oturmuş ay parçası kimi qız elə məlul-məlul baxırdı ki, deyər-din, indicə gözündən yaş gələcək. Qəhərdən boğulan Umleyla şalının ucunu gözüne basıb bir bayatı çəkdi:

***Bu yolun karvanı yox,
Dəvənin sarvanı yox.
Yaram ölüm yarası
Həkim, dərmanı yox...***

Mələmdür ki, insanların zamanla inam gətirib, möcüzələrinə inandıqları övliyaların yaşadıkları məkan müqəddəs sayılmış, xalq inamında ocağa çevrilmişdir. Övliyanın ruhuna səslənmə, onun vasitəsilə Allaha üz tutma və sairə bu inamların mərkəzində dayanmaqla bir sıra ayin və qaydalarla müəyyənleşir. Əlabbasın "Qiyamçı" romanında da oxşar ritual-larla qarşılaşırıq. Romanda yazıçı özünün inanıb, bağlandığı gizli həqiqətləri məqsədlı şəkildə folklor örnəyi kimi əsərinə gətirmişdir. Yazıçı adı məişət şəraitində bu "faciəni" açmağa çalışmır, bunu daha təbii formada, yeni xalqın öz içindən gələn, onun

malarından biri sağlamlığın qorunması istiqamətində yaranan "gözdəymə" ilə bağlı ovsunlardır. Obrazın xarakterik cizgiləri, inam, düşüncə mövqeyindən gözdəymədən qorunması Əlabbasın bədii yaradıcılığında folklorizm elementi baxımından ayrıca yer tutur. Yazıçının "Qiyamçı" romanında xalq inancının dolğunluğu belə təqdim olunur:

"Bu nə olan şeydi? - onlar pilləkənin başına çatanda qız ayaq altına vurulmuş dairevi, enli dəmiri görüb soruşdu.

Həə, bu? At nalıdı bu. Deyərlər ki, guya, nəzər qaytarır. inamım var. Nəzər!-nece yeni nəzər?"

Romanın başqa bir hissəsindən nümunə göstərək:

"Ata bəyənmə bir ad da qoymuşdular: "bəzəkli gəlin". Atın gümüş sinəbəndindən dua da asıldı; Bəbir nəyə, nəyə inanmasa da, göz-nəzərə

"Ovçusu cavan ölən dağların maralı qoca olar" və s.

Səciyyəvi xüsusiyyətləri, uyğun formulları ilə fərqləndirilən alqış, dua və qarğıslar xalq dil etiketi kimi romanlarda qəhrəmanları fərqləndirməklə, onların bu etiketlə düşüncə, etiqad və emosionallıqlarını canlandırır. Əlabbasın romanlarında obrazların alqışla bağlı nitq etiketlərində "Al-laha" - onun əzəli, əbədi varlığı, insan taleyi, həyatının yönəlməsi mifoloji gücü qorunub saxlanılır: "Allah da siz istəsin!", "Azarlı düşmənin olsun", "Allah ağzından eşitsin, ay oğul, gö-rüm səni göy kimi dirəksiz olasan", "Ya mərdlərin mövlası, sən özün kö-mək ol!", "Allah xeyir versin. Azın qədrini bilməyən çoxunkunu da bil-məz" və s.

Alqışlardan fərqli olaraq, qarğış-lar daha orijinal məzmun, formullara bağlıdır. Danışiq dilində tez-tez rast

Bədii düşüncənin mifoloji qatları

(Əlabbasın yaradıcılığı əsasında)

yaratdığı inama uyğun formalaşdırır.

Romanın mövzu, ideya, ayrıca poetik məzmununa çevrilən bayatılar bu əsərdə vətən-pərvərlik və insan psixologizminin bədii ifadə üsulu ki-mi yer alır. Əlabbasın romanlarında sərbəst təhkiyəyə bağlı lirik nəqlin üstünlüyü də bu baxımdan seçilir.

Xalq həyatı, məişətinin geniş epik təsvirinin verildiyi romanlarda yazıçı adətən cəmiyyətdəki ən xırda tərər-rüatlardan başlayaraq, bütöv mental, genetik keyfiyyət, özünəməxsusluqları ifadə etmək imkanını qazanır. Xal-qımızın ən qədim bayramlarından olan Novruz yazın gəlməsini, təbiətin oyanışını, dirilməsini ifadə etməklə xalq ədəbiyyatında bir sıra rəvayət, əfsanə və mifoloji obrazlarla şərtlənir. "Qiyamçı" romanında Novruz bayramının təsvirini verən yazıçı, etnosun ən qədim törən, görüşlərindən çıxış edərək həm də burada mərasimlərlə bağlı dəyərlərimizin qayğısına qalır.

Azərbaycan ədəbiyyatında vaxtilə İblis, Şeytan və s. kimi mifoloji obraz-ları sənətə gətirən romantizmin nü-mayəndələri bu surətlər vasitəsilə ən mühüm, qlobal, ümumbəşəri problemlərdən çı-xış etmiş, öz düşüncə və fikirlərini eyni adlı obrazlar üzərində ümumiləşdirmişdilər. Realist nəsrde bəlli mifik sistemdə əfsanəliyini qoruyub saxlayan belə obrazlardan biri də Şeytandır. Əlabbasın "Qiyamçı" ro-manında bu obraz aşağıdakı kimi təqdim olunur:

"Deyir, bir yol şeytan balasını da yanına alıb harasa gedirmiş. Baxırlar ki, yolda iki nəfər tutaşır. Biri o birinə ağzına gələnı döşəyir, o biri də elə ha əstəğfərullah deyib, şeytanı lənətləyir ki, bəlkə birtəhər canını qurtara. Ba-la anadan soruşur ki, bu necə işdi, sən burda ola-ola, orda da sənnən əl-ləşirlər. Şeytan cavabında qayıdır ki, sən baxma, özüm burda olsam da, barmacağım ordadı..."

Realist nəsrə gəldikdə isə bu tip əsərlərdə mifoloji varlıqlar qəhrəma-nın mövqeyindən deyil, daha çox xalq inam və düşüncəsinin bəlli elementi kimi seçilir. Şər ruhlu qüvvələrə qarşı mübarizə üsulları bugünkü xalq məişətində qorunmaqdadır.

Xalq məişətində daha çox təsadüf olunan qədim inanc sistemlərindən biri də sözün magik gücündə özünü-qorumağa yönələn instinktlərdir. Əlabbas bədii yaradıcılığında folklo-rumuzun ən qədim janrlarından olan ovsunlar da bu baxımdan ayrıca yer tutur. Ən qədim dövrlərdən başlayaraq təsərrüfatını, sağlamlığını və sairəni qorumağa çalışan insanlar sözün magik gücünə əsaslanan ilk ovsunla-rı yaratmışdılar.

Qeyd edək ki, ovsunların milli məişətimizdə ən geniş yayılmış for-

inanan idi..."

Nümunələrdən görüldüyü kimi, duanın, at nalinin qoruyucu, magik xüsusiyyəti burada həmçinin ovsun-nun mövcud funksional tətbiq forması ilə birləşir. Gözdəymənin sınıanmış çarələri-üzərlik, dağdağan, ayrı-ayrı eşyalar - at nalı, dua, buta şəklı və s. bu kontekstdə daha çox işləklik qazanmışdır.

Yazılı ədəbiyyatın şifahi sənətdən qaynaqlandığı mühüm mənbələrdən biri də folklor dili-mizdən istifadəyə bağlıdır. Xalqın inam, düşüncə, təfəkküründə zaman-zaman cılalanaraq bu günümüze qədər gəlib çatan müxtəlif deyimlər - alqış, dua, qarğış, atalar sözləri, məsəllər və s. klas-sik dövrdən başlayaraq müasir ədəbiy-yatımızın da başlıca dil elementinə çevrilmişdir. Bu sözlər öz yıqcam, lakonik tərzı, obrazlılığı ilə yazıçılara qəhrəmanların təqdimində, portret yaratmada, tipik-ləsdirmədə başlıca yardımçı vasitəyə çevrilmişdir. Xalq həyatının dolğun, real təsvirində bu məişətə bağlı yaradıcı sənətkar, uyğun dil faktı - folklor dilinə istinad edir. Bu baxımdan Əlabbas roman-larının dilində eyni mövqedən çıxış etmişdir.

Romanda xalq deyimləri, ifadə-lərdən istifadə, ikinci bir tərəfdən obrazların vəziyyəti, mövcud situasiya-ların bədii dillə çatdırılması mexaniz-mindən qaynaqlanır. Bu qrup deyim-lərdə obrazlar özləri-özlərinin çətinlikləri; düşdükləri vəziyyət, istəkləri və s. haqqında oxucu üçün ümumi tə-səvvür yaradırlar: "Ayrıq kişinin başını bütün zamanlarda tez yeyiblər", "Çöl adamı gerek işini havayla tarazlaya", "Malı itənin imanı da itər", "Axı kotan nə bilir, qayış nə çəkır", "Ölü sahibi kirdi, yasa gedən yox", "Deyir, pişiyin könlü samanlıqda idi, itdə qovub saldı ora", "Guya necə deyərlər, dü-zəlmişdir hər yarağı, qalmışdı birçə saqqal darağı", "Qaş düzəltdiyi yerdə vurub gözü də mayif eləyər", "Heyvan elə heyvan yanında olsa, yaxşıdı",

gəlinən bu ifadələrə Əlabbasın "Qiyamçı" romanında xalq dil elementi kimi daha çox rast gəlinir: "Yalansa göy imam sənə qənim olsun", "Yalan-sa səni on iki qadaya gələsən", "Allah mənə min təsbəh lənət eləsin", "Kül sənin arvad başına, - dedi, - kül!", "Lənətə gələsən səni! Gələsən lənə-tə". Nümunələrdə qeyd olunan "qə-nim olsun", "qadaya gələsən", "lənət eləsin", "başına kül", "lənətə gələ-sən" kimi simvolik mənalandırmalar bilavasitə qarğışların məntədxili funk-sional formaları - dil etiketindən, kon-kret bədii işarələnmə ilə dəyişən şəklı əlamətinin nəticəsidir.

Əlabbasın yaradıcılığında atalar sözlərinin xüsusi çəkisi vardır. Bəzi-lərini xatırlamaq yerinə düşər: "Keçəl halva yeyər puluna minnət", "İnad-cıl dayçadan yaxşı at olar ", "İşə getmə-yən oğuldansa, vələ gedən öküz yaxşıdır", "Tələsən təndirə düşər", "Aclıq bir il çəkər, töhmət min il", "Ölmək öl-məkdi, bəs xırıldamaq nə demək-dir?", "Hənək-hənək, axırı dəyənek", "İnsan çiy süd əmib", "Atı arpa apa-rar, igidi həya", "Fil qulağında yatıb", "Arşın burda, bez burda", "Ara qarış-b, məzhəb itib", "Ağ ayran kol dibin-də, qara kişmiş bəy cibində", "İpinin üstünə odun yığılası deyil", "Dovşanı arabayla tutur", "Elə bil yağdan tük çəkirdi", "Düzəlmişdi hər yarağı. Qal-mışdı birçə saqqal darağı". Bu tipli atalar sözləri vasitəsilə yazıçı ikiüzlü, nankor, yalançı insanların portretini tamamlayır.

Nəzərdən keçirilən bütün nümu-nələr də göstərir ki, bu folklor elemen-tləri, bayatı, atalar sözləri, məsəllər, inanc motivlərindən yazıçı müəyyən qayə, fikrin tamamlanması, obrazla-rın təqdimi, süjetdaxili detalların açıl-ması və s. yaradıcı şəkildə istifadə et-mişdir. Şifahi xalq ədəbiyyatının janr-ları və nümunələrinə müraciət yazıçı-nın əsərlərinə canlı dil, romantik əh-valı-ruhiyyə, güclü xarakterlər gətir-məklə onun bədii kamilliyini daha da zənginləşdirmişdir.